

URSZULA BAK

DETERMINANTY ROZWOJU GOSPODARCZEGO GMIN W POZNAŃSKIM

Od Redakcji.

Przedstawione w poniższym opracowaniu badanie gmin oparte jest na materiale statystycznym z 1989 r. Jest to materiał w części zdezaktualizowany. Opracowanie publikujemy jednak w przekonaniu, że może stanowić wstęp do dalszych pogłębionych badań nad czynnikami rozwoju gmin, gdy ukażą się nowe informacje.

I. UWAGI WSTĘPNE

Celem opracowania jest wyodrębnienie czynników w największym stopniu determinującym przemiany gospodarcze zachodzące w gminach województwa Poznańskiego. Za J. Ziółkowskim potraktowano je jako proces zachodzący w czterech płaszczyznach: ekonomicznej, demograficznej, przestrzennej i społecznej. W tym ujęciu obejmuje on przekształcenie się pracy, przestrzeni, ekonomiki, a także struktur społecznych², a więc przemiany zmierzające do Wyrównywania dysproporcji w warunkach i sposobie życia między miastem i wsią. Często określa się je mianem urbanizacji wsi.

Możliwe są dwa podejścia badawcze. Pierwsze z nich zakłada, iż zakres i postępy przemian gospodarczych na wsi oceniać można tylko wtedy, gdy sformułuje się konkretny zakres cech, który można łączyć z tymi procesami. Uważa się, że przemiany te oznaczają upowszechnianie się na terenach wiejskich takich zjawisk, które nie tylko powstały i funkcjonują w miastach, lecz które stanowią istotne cechy miast. Tego typu podejście powoduje konieczność Wyselekcjonowania poszczególnych zjawisk z procesu rozwoju gospodarczego i cywilizacyjnego. Uważa się przy tym, że "wieś, jeśli się nie przekształca w wielofunkcyjne miasto, może przyjąć tylko ograniczoną liczbę funkcji czy urządzeń miejskich, które w całości stanowią zespół mniejszy niż w przeciętnym małym mieście"³.

¹ J. Ziółkowski, *Urbanizacja-miasto -osiedle*, Warszawa 1960.

² J. Turowski, *Przemiany wsi i rolnictwa - interpretacje socjologiczne*, Wieś i Rolnictwo 1986, nr 43.

³ E. Pietraszak, *Uwagi o aspektach i wskaźnikach urbanizacji wsi*, w: *Procesy urbanizacji kraju w okresie XXX-lecia PRL*, pod red. J. Turowskiego, Warszawa-Wrocław 1978, s. 238 - 245.

Drugie podejście badawcze polega na potraktowaniu przemian cywilizacyjnych jako procesu rozwoju zachodzącego zarówno we wsiach zmieniających swe funkcje osiedlotwórcze, jak i w tych, w których przeobrażenia wiążą się z unowocześnianiem rolnictwa i warunków pracy. Podejście to przyjmuje możliwość powszechnego "urbanizowania się" wsi, zakłada bowiem, że cała współczesna cywilizacja i kultura ma swoje oparcie w miastach, zaś skutki jej rozwoju na wsi można utożsamiać z przemianami cywilizacyjnymi, będącymi wypadkową zmian społeczno-ekonomicznych, demograficznych i przestrzennych. Właśnie takie podejście przyjęto w niniejszym opracowaniu, a zatem pojęcie przemian cywilizacyjnych utożsamiać będziemy przede wszystkim ze zmianami w zakresie wyposażenia infrastrukturalnego wsi, konsumpcją dóbr i usług, a także w zakresie środków i umiejętności produkcyjnych, oznaczających stopniowe osiąganie przez wieś standardu warunków materialno-bytowych istniejących w miastach.

W tym miejscu należy poczynić jednak pewne zastrzeżenie. Przemian cywilizacyjnych wsi nie można automatycznie utożsamiać z postępem cywilizacyjnym. Uwzględnić bowiem trzeba, iż brak jest ścisłej identyfikacji tego pojęcia. Przyjmujemy więc, iż przemiany cywilizacyjne oznaczają, że wieś zmienia się na wzór miasta, jednakże nie wartościujemy tych zmian. Zamiarem naszym jest raczej przedstawienie przemian wsi na tle warunków ekonomicznych, w jakich one zachodzą oraz określenie wyznaczników ich intensywności.

Metodą zastosowaną w pracy jest analiza czynnikowa. Pomijamy tu jej szczegółowy opis, odsyłając zainteresowanych do dostępnej literatury tematu⁴. Należy jednak w tym miejscu podkreślić, iż analizie poddana będzie zmienność cech w macierzy obserwacji oraz jej rozdział na poszczególne czynniki. Są one pewnymi strukturami, stanowiąc wypadkową tworzących je cech. Pełnią funkcje warunków determinujących zjawiska, które opisują, jak też pozwalają wyznaczyć poziom ich intensywności. Z wymienionych względów metodę tę uznano za bardzo użyteczną dla rozpoznania stopnia zróżnicowania przemian cywilizacyjnych gmin oraz określenia różnic taksonomicznych między nimi.

Przedmiotem badań objęto wszystkie gminy oraz miasta i gminy województwa poznańskiego z 1989 r. Nie uwzględniono natomiast miast wyodrębnionych, tj. Poznania, Gniezna, Lubonia i Puszczykowa. Obraz przestrzenny analizowanych zjawisk przedstawiono więc na podstawie analizy 28 gmin i 29 miast i gmin. Zakres rzeczowy pracy uzależniony był od bazy danych. Przy budowie macierzy obserwacji założono wykorzystanie źródłowych opracowań statystycznych. Główną bazę informacji dla potrzeb pracy stanowiły *Roczniki statystyczne województwa poznańskiego* z 1989 i 1990 r. Równie ważnym źródłem były materiały i opracowania statystyczne Narodowego Spisu Powszechnego z 1988 r., zawierające dane dotyczące ludności i warunków mieszkaniowych. Korzystano także z danych zawartych w ogólnopolskim *Roczniku Statystycznym GUS*. W trakcie kompletowania materiałów statystycznych

⁴ T. Czyż, *Zastosowanie metody analizy czynnikowej do badania ekonomicznej struktury regionalnej Polski*, Wrocław 1971; A. Czyżewski, *Miasta wielkopolskie w Polsce Ludowej*, Warszawa-Poznań 1976; D. N. Lawley, A. Maxwell, *Factor Analysis as a Statistical Method*, London 1963; L. F. Schnore, *The Statistical Measurement of Urbanization and Economic Development*, Land Economics 1961, vol.37, nr 3.

okazało się, że zdobycie bardziej szczegółowych informacji było często niemożliwe. Dodatkowym ograniczeniem przy budowie macierzy obserwacji były warunki, jakie narzuciła przyjęta metoda badawcza. Konieczne było zachowanie identycznych cech, zarówno w odniesieniu do zbiorowości gmin, jak i miast i gmin. Trudności w zdobyciu określonych danych dla gmin eliminowały umieszczenie ich w macierzy obserwacji, mimo że dla miast były one dostępne. Z tych właśnie powodów zestaw cech był kilkakrotnie redukowany. Niemniej w macierzy obserwacji znalazły się podstawowe cechy w przeliczeniu *per capita*, opisujące strukturę ludnościową gmin, użytkowanie gruntów, wyposażenie mieszkań w urządzenia infrastruktury technicznej, wydatki budżetowe, dochody z pracy itp., co umożliwiło przeprowadzenie zapowiedzianej analizy.

Tabela 1

Zestaw cech wyjściowych przyjęty do analizy czynnikowej

Nazwa cechy	
1	Liczba ludności na km powierzchni
2	Przyrost naturalny na 1000 mieszkańców
3	Procent ludności czynnej zawodowo
4	Procent ludności w wieku produkcyjnym (18-59 lat)
5	Procent ludności utrzymującej się ze źródeł poza rolnictwem
6	Procent ludności utrzymujący się z rolnictwa
7	Lekarze na 10 000 ludności
8	Abonenci telefoniczni na 1000 ludności
9	Zużycie wody w gospodarstwach domowych na 1 mieszkańca w m
10	Wydatki budżetowe na 1 mieszkańca w tys. zł
11	Wydatki budżetowe na inwestycje i kapitalne remonty w tys. zł na 1 mieszkańca
12	Procent powierzchni gminy zajętej pod użytki rolne
13	Procent powierzchni gminy zajętej pod lasy
14	Procent powierzchni zasiewów w gospodarce nieuspołecznionej zajętej pod rośliny przemysłowe (stan z czerwca 1989 r.)
15	Plony zbóż z 1 ha w gospodarce nieuspołecznionej (w q)
16	Bydło na 100 ha użytków rolnych w gospodarce nieuspołecznionej (w szt.)
17	Trzoda chlewna na 100 ha użytków rolnych w gospodarce nieuspołecznionej (w szt.)
18	Skup zbóż podstawowych od gospodarki nieuspołecznionej na 1 ha użytków rolnych - bez ziarna siewnego (w kg)
19	Skup trzody chlewnej od gospodarki nieuspołecznionej na 1 ha użytków rolnych (w kg wagi żywej)
20	Procent mieszkań wyposażonych w centralne ogrzewanie
21	Procent mieszkań wyposażonych w wodociąg
22	Procent mieszkań wyposażonych w łazienkę
23	Przeciętna liczba osób przypadająca na 1 izbę
24	Liczba uczniów w szkołach podstawowych i ponadpodstawowych na 1000 mieszkańców
25	Zużycie energii elektrycznej w gospodarstwach domowych w gminie (w MWh)
26	Szacunkowe dochody z pracy w gospodarce uspołecznionej w gminie (w mld zł)
27	Szacunkowy dochód rolniczy do dyspozycji gospodarstw w gminie (w mld zł)

Źródło: Narodowy Spis Powszechny 1988 r. - Ludność, warunki mieszkaniowe, Gminy woj. poznańskiego, Województwo poznańskie, GUS, Warszawa 1990; Rocznik Statystyczny 1990, GUS, Warszawa 1990; Rocznik Statystyczny Województwa Poznańskiego 1989 i 1990, WUS, Poznań 1989 i 1990.

UWAGA: Macierz obserwacji oraz szczegółowe wyniki analizy (macierz korelacji i skale wartości czynnikowych) znajdują się w posiadaniu autorki.

II. MIERNIKI PRZEMIAN CYWILIZACYJNYCH GMIN

1. Materialno-bytowe warunki życia

Analiza czynnikowa wyróżniła trzy czynniki objaśniające, które traktujemy jako uwarunkowania przemian cywilizacyjnych wsi. Za główny uznano istniejący już poziom warunków materialno-bytowych ludności wiejskiej, bowiem wyjaśniał on największy zasób zmienności cech badanego zbioru (ponad 36%). Tworzyło go 17 cech, wykazujących istotne związki korelacyjne z czynnikiem. Charakter współzależności cech (przewaga ujemnych ładunków) pozwala traktować go raczej jako czynnik destymulujący rozwój cywilizacyjny wsi, ponieważ uwidacznia on "zacfanie" poszczególnych gmin w odniesieniu do wzorców miejskich, a więc niejako barierę do pokonania na drodze rozwoju cywilizacyjnego. Zinterpretować należy kilka ważniejszych cech wskaźnikowych, które ze względu na związek z czynnikiem znalazły się w jego konstrukcji. Były to zmienne opisujące zarówno stan warunków materialno-bytowych ludności, jak też wskazujące na najważniejsze cechy struktury demograficznej i zawodowej, determinujące obserwowany stan rzeczy. Z jednej strony były to cechy określające wyposażenie mieszkań w urządzenia techniczne (łazienka, centralne ogrzewanie itp.), zużycie energii elektrycznej, gęstość zaludnienia, liczba lekarzy; z drugiej - zmienne wskazujące na bezpośrednie lub pośrednie uwarunkowania dochodowości gospodarstw domowych, takiej jak np. źródła utrzymania (praca poza rolnictwem), wielkość produkcji w rolnictwie nieuspołecznonym, poziom dochodów rolniczych do dyspozycji gospodarstw itp.

Głębsza analiza współzależności cech tworzących ten czynnik pozwala zauważyć, iż poziom względnego "zacfania" warunków materialno-bytowych ludności analizowanych gmin był wyższy tam, gdzie podstawą utrzymania było wyłącznie rolnictwo. Wszystkie bowiem cechy odnoszące się do rolnictwa wykazywały silne ujemne związki korelacyjne z czynnikiem. Tak więc, wysoki odsetek ludności utrzymującej się z rolnictwa w połączeniu z relatywnie niskimi dochodami uzyskiwanymi z tej działalności wpływały stosunkowo niekorzystnie na sytuację materialno-bytową ludności wiejskiej. Z konstrukcji czynnika można odczytać, iż wyższy standard warunków życia przejawiał się m.in. w odsetku mieszkań wyposażonych w centralne ogrzewanie, łazienkę, bieżącą wodę itp. Warunki takie były charakterystyczne dla gmin o przemysłowym lub przemysłowo-rolniczym charakterze gospodarki.

Omawiany czynnik pozwolił określić rejony województwa, w których potrzeby przemian cywilizacyjnych - wyrażone m.in. niedostatkiem infrastruktury' oraz wyposażenia mieszkań i budynków (w odniesieniu do wzorców miejskich) - występowały najbardziej lub najmniej intensywnie. Dla obszarów wiejskich z wyraźnie zaznaczonym centrum rynku lokalnego w mieście - siedzibie władz gminnych - charakterystyczny był relatywnie wyższy poziom materialno-bytowych warunków życia. Do grupy o stosunkowo wysokim standardzie warunków należało 17 gmin o bardziej przemysłowym niż rolniczym charakterze (por. tab. 2 i ryc. 1). Dominującym źródłem utrzymania ludności w tych rejonach była praca w przemyśle lub usługach. Tylko niewielki odsetek mieszkańców utrzymywał się z dochodów uzyskiwanych z rolnictwa, w tym również ogrodnictwa.

W przedziale niskich wartości czynnikowych znalazły się natomiast 22 gminy. Były to obszary typowo rolnicze, o dominacji rolniczych źródeł zatrudnienia i utrzymania. Podstawą bytu większości mieszkańców była praca w rolnictwie lub w usługach związanych z rolnictwem. Mało zróżnicowana struktura zawodowa mieszkańców tych gmin stanowiła w efekcie destymulantę przemian cywilizacyjnych.

Tabela 2

**Skala rozwoju gmin w województwie poznańskim w 1989 r.
według czynnika (F₁);
Materialno-bytowe warunki życia ludności wiejskiej**

A. GMINY Z SIEDZIBĄ WŁADZ NA WSI			
Pozycje na skali według wartości czynnika (F ₁)			
Wysokie (24,9; 4,0)		Niskie (-4,0; -13,1)	
1. Czerwonak	24,9	1. Mieścisko	-4,4
2. Suchy Las	16,8	2. Kleszczewo	-4,6
3. Tarnowo Podgórne	13,7	3. Duszynki	-5,3
4. Komorniki	12,2	4. Kołaczkowo	-5,7
5. Dopiewo	5,7	5. Granowo	-5,8
6. Nekla	4,9	6. Mieleszyn	-6,0
7. Rokietnica	4,6	7. Kiszkowo	-6,8
		8. Łukowo	-7,0
		9. Dominowo	-8,0
		10. Kamieniec	-8,2
		11. Gniezno	-8,7
		12. Niechanowo	-8,9
B. GMINY Z SIEDZIBĄ WŁADZ W MIEŚCIE			
Pozycje na skali według wartości czynnika (F ₁)			
Wysokie (24,9; 4,0)		Niskie (-4,0; -13,1)	
1. Swarzędz	13,4	1. Miłosław	-4,3
2. Września	10,2	2. Pniewy	-4,3
3. Nowy Tomyśl	9,6	3. Skoki	-5,0
4. Książ Wielkopolski	9,0	4. Rakoniewice	-5,3
5. Śrem Wielkopolski	8,8	5. Czempin	-5,4
6. Mosina	8,5	6. Ostroróg	-5,6
7. Środa Wielkopolska	7,6	7. Lwówek	-6,8
8. Murowana Goślina	6,9	8. Dolsk	-10,1
9. Oborniki Wlkp.	6,1	9. Klecko	-10,9
10. Szamotuły	5,6	10. Wielichowo	-13,1

Uwaga: Odchylenia oceniano względem przeciętnego poziomu wartości czynnika F₁. W badanej grupie gmin za przeciętny uznano przedział (4,0; -4,0), do którego zaliczono pozostałe gminy.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wydruków komputerowych analizy czynnikowej. Obliczenia wykonano w ośrodku przetwarzania danych w AE w Poznaniu.

2. Aktywność produkcyjna gospodarstw indywidualnych

Aktywność ta stanowi drugi z trzech wyróżnionych czynników (13% zasobu zmienności wspólnej). Przeprowadzone badania pozwoliły uznać go za czynnik, a zarazem wyznacznik badanych procesów cywilizacyjnych gmin. Wjego kon-

struktury podstawową rolę pełniły zmienne objaśniające zagadnienie towarowości gospodarstw. Chodzi tu mianowicie o szacunkowy dochód rolniczy oraz o wielkość skupu trzody chlewnej. Obie cechy były w sposób istotny i dodatni skorelowane z omawianym czynnikiem. Można zatem sądzić, że przemiany cywilizacyjne w gminach województwa poznańskiego w dużym stopniu zostały zdeterminowane wielkością dochodów osiąganych przez gospodarstwa rolne. Równie ważną cechą tworzącą czynnik było zużycie energii elektrycznej. Ze współzależności tej cechy wynikało, że efekty produkcyjne gospodarstw były silnie powiązane z ich wyposażeniem w różnego rodzaju maszyny i urządzenia zastępujące w procesie produkcji pracę ludzką. Gospodarstwa o wyższym stopniu mechanizacji prac wyróżniały się też wyższą aktywnością produkcyjną. Istotne związki z czynnikiem wykazały również zmienne informujące o wydatkach budżetowych, w tym przeznaczonych na inwestycje i remonty kapitalne. Ich ujemny związek z czynnikiem sugerował, że wysokie wydatki budżetowe w gminach szły w parze ze spadkiem aktywności produkcyjnej gospodarstw. W gminach bogatszych, bardziej dochodowych, pomoc z budżetu relatywnie zmniejszyła się. Środki kierowano raczej do gmin słabszych, wyrównując w ten sposób dysproporcje między nimi.

Tabela 3

Skala rozwoju gmin w województwie poznańskim w 1989 r.
według czynnika (F2);
Aktywność produkcyjna gospodarstw indywidualnych

A. GMINY Z SIEDZIBĄ WŁADZ NAWSI			
Pozycje na skali według wartości czynnika (F2)			
Wysokie (13,0; 4,0)		Niskie (-4,0; -10,0)	
1. Komorniki	5,3	1. Dominowo	-5,8
2. Duszniki	4,6	2. Brodnica	-6,2
3. Dopiewo	4,3		
B. GMINY Z SIEDZIBĄ WŁADZ W MIEŚCIE			
Pozycje na skali według wartości czynnika (F2)			
Wysokie (13,0; 4,0)		Niskie (-4,0; -10,0)	
1. Września	13,0	1. Mosina	-4,6
2. Środa Wielkopolska	9,7	2. Murowana Goślina	-5,1
3. Śrem Wielkopolski	6,1	3. Skoki	-6,3
4. Szamotuły	6,0	4. Rakoniewice	-6,9
5. Swarzędz	5,7	5. Sieraków	-9,9
6. Buk	5,6		
7. Kłecko	4,8		

Uwaga: Odchylenia oceniano względem przeciętnego poziomu wartości czynnika F2. W badanej grupie gmin za przeciętny uznano przedział (4,0; -4,0), do którego zaliczono pozostałe gminy.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wydruków komputerowych analizy czynnikowej. Obliczenia wykonano w ośrodku przetwarzania danych w AE w Poznaniu.

Struktura cech tworzących czynnik wykazuje, że poziom aktywności produkcyjnej gospodarstw indywidualnych w badanym okresie uwarunkowany był z jednej strony towarowością produkcji, z drugiej zaś stopniem mechanizacji

prac w gospodarstwach rolnych. Za równie istotne należy uznać zasilanie gmin z zewnątrz dotacjami budżetowymi. Badania empiryczne dowiodły, że w gminach o relatywnie wysokim poziomie rozwoju pełniły one mniejszą rolę, umożliwiając równocześnie zwiększenie strumienia dotacji do gmin słabiej rozwiniętych.

Zamieszczone w tabeli 3 wartości czynnikowe dokumentują różnice w aktywności produkcyjnej gospodarstw indywidualnych (por. ryc. 2). Ranga tego czynnika w przemianach cywilizacyjnych w analizowanym okresie była najwyższa w 10 gminach. Wysokie **wartości na skali czynnika** osiągały gospodarstwa z gmin : Września, Środa Wielkopolska i Śrem. W gminach województwa poznańskiego dominował jednakże poziom aktywności produkcyjnej mieszczący się w przedziale wartości średnich (ok. 70%). Ponadto odnotowano tam gminy, które na skali omawianego czynnika znalazły się na samym końcu. **Do grupy tej należały m.in. Sieraków, Rakoniewice i Brodnica.**

Przeprowadzona analiza upoważnia do porównania (w aspekcie przestrzennym) stopnia aktywności produkcyjnej gospodarstw z poziomem warunków materialno-bytowych osiąganym przez ludność. Zwraca uwagę fakt, iż gminy o wysokim poziomie aktywności produkcyjnej wyróżniały się podobnym poziomem materialnych warunków życia. Najwyższy poziom aktywności produkcyjnej osiągały - podobnie jak w przypadku warunków materialno-bytowych - gminy położone w sąsiedztwie Poznania oraz te, które w przyszłości były siedzibami powiatów. Intensywność produkcji rolniczej na pozostałych obszarach była z reguły niższa.

3. Wyposażenie mieszkań w urządzenia techniczne

Ostatni z wyróżnionych czynników (ponad 11% zasobu zmienności wspólnej), leżący u podstaw obserwowanych przemian cywilizacyjnych gmin, określono mianem wyposażenia mieszkań w urządzenia techniczne. Konstrukcję Wyróżnionego układu tworzyło 7 cech wybranych na podstawie kryterium siły związku z czynnikiem. Rodzaj informacji, jakie zawierały te cechy oraz siła i charakter ich zależności, skłaniają do uznania wyróżnionego czynnika za narzędzie oceny poziomu wyposażenia mieszkań w urządzenia techniczne. Konstrukcja jego wskazuje, iż zagadnienie to zostało przedstawione w kontekście trzech rodzajów współzależnych cech. Czynniki tworzą cechy określające źródła dochodów, rodzaj urządzeń technicznych znajdujących się w mieszkaniach (instalacja wodociągowa, centralne ogrzewanie, łazienka) oraz zaludnienie mieszkań. Pełnią one rolę uwarunkowań poziomu wyposażenia mieszkań w podstawowe urządzenia techniczne. Im więcej urządzeń, tym standard wyposażenia mieszkań w urządzenia techniczne był wyższy. Za urządzenie o podstawowym znaczeniu dla mieszkańców gmin uznano wodociąg.

Badania wykazały, iż o stopniu wyposażenia mieszkań w urządzenia techniczne w sposób bezpośredni lub pośredni decydowały dochody mieszkańców, Gminy bogatsze, w których podstawą utrzymania mieszkańców była praca w przemyśle lub specjalnych działach rolnictwa (m.in. w ogrodnictwie), osiągały wyższy standard wyposażenia mieszkań. Standard ten był relatywnie niższy w gminach uznawanych za typowo rolnicze. Najniekorzystniej wypadły gminy

pozbawione przemysłu, posiadające na swym terenie duże kompleksy leśne oraz "słabe" rolnictwo.

Wpływ czynnika ekonomicznego zaznaczył się także w przypadku cechy opisującej zagęszczenie mieszkań. Rodziny o dużej liczbie osób przypadających na 1 izbę miały mieszkania gorzej wyposażone w urządzenia techniczne. Można przyjąć, iż duża liczba osób w rodzinie powodowała ograniczenie wydatków na poprawę standardu mieszkań.

Przechodząc do charakterystyki standardu wyposażenia mieszkań w urządzenia techniczne w ujęciu przestrzennym, za dominujące należy uznać poziom stosunkowo wysoki i średni. Najniższy natomiast standard wyposażenia mieszkań osiągnęły gminy: Miłosław, Obrzycko i Skoki (por. tab. 4 i ryc. 3), a więc wcale nie te, w których aktywność produkcyjna gospodarstw chłopskich była najniższa. Wyjątek stanowiła gmina Skoki, która zarówno pod względem aktywności produkcyjnej gospodarstw, jak i wyposażenia mieszkań w urządzenia techniczne zajmowała najniższą pozycję na wyróżnionych skalach czynników. Najwyższy standard wyposażenia mieszkań w urządzenia techniczne odnotowano w gminach: Tarnowo Podgórne i Śrem, które wyraźnie dodatnio wyróżniły się wśród badanych gmin.

Tabela 4

**Skala rozwoju gmin w województwie poznańskim
w 1989 r. według czynnika (F₃);
Wyposażenie mieszkań w urządzenia techniczne**

A. GMINY Z SIEDZIBĄ WŁADZ NA WSI			
Pozycje na skali według wartości czynnika (F ₃)			
Wysokie (8,8; 3,0)		Niskie (3,0; -5,5)	
1. Tarnowo Podgórne	8,8	1. Nowe Miasto	-3,3
2. Kleszczewo	4,5	2. Mieleszyn	-3,9
3. Dominowo	3,7	3. Krzykosy	-4,3
4. Rokietnica	3,4	4. Obrzycko	-5,3
5. Czerwonak	3,4		
6. Komorniki	3,3		
B. GMINY Z SIEDZIBĄ WŁADZ W MIEŚCIE			
Pozycje na skali według wartości czynnika (F ₃)			
Wysokie (8,8; 3,0)		Niskie (3,0; -5,5)	
1. Śrem	5,9	1. Klecko	-4,6
2. Środa Wielkopolska	3,5	2. Skoki	-4,7
3. Oborniki Wlkp.	3,2	3. Miłosław	-5,5
4. Nowy Tomyśl	3,1		
5. Szamotuły	3,0		

Uwaga: Odchylenia oceniano względem przeciętnego poziomu wartości czynnika F₃. W badanej grupie gmin za przeciętny uznano przedział (3,0; -3,0), do którego zaliczono pozostałe gminy.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wydruków komputerowych analizy czynnikowej. Obliczenia wykonano w ośrodku przetwarzania danych w AE w Poznaniu.

Wyniki analizy pozwalają stwierdzić, że w Poznańskim standard wyposażenia mieszkań w urządzenia techniczne był średnio wyższy, niż wskazywała

na to aktywność produkcyjna gospodarstw. Zaznaczył się tu wyraźnie wpływ innych czynników, istotnie wspomagających postępy cywilizacyjne w gminach. Za jeden z nich uznać należy urbanizację zawodową ludności wiejskiej, jako efekt zatrudnienia poza rolnictwem, które w istotny sposób wpływało na podnoszenie się materialnych warunków życia na wsi oraz tworzyło motywację do działań w kierunku rozwoju infrastruktury społecznej i gospodarczej w gminach.

III. SUMARYCZNA SKALA ROZWOJU CYWILIZACYJNEGO WSI

Przeprowadzone badania pozwalają sądzić, iż przemiany cywilizacyjne w gminach województwa poznańskiego były przede wszystkim funkcją zatrudnienia poza rolnictwem. Tylko w niektórych rejonach województwa działalność

Tabela 5

Przemiany cywilizacyjne gmin w Poznaniu (skala według sumy rang czynników F_1, F_2, F_3)

Lp.	Nazwa gminy	Pozycje na skali czynnika			Suma rang	Pozycje na skali sumy rang
		F_1	F_2	F_3		
1	2	3	4	5	6	7
A. GMINY Z SIEDZIBĄ WŁADZ NA WSI						
1	Tarnowo Podgórne	3	4	1	8	1
2	Komorniki	4	1	6	11	2
3	Dopiewo	5	3	9	17	5
4	Rokietnica	7	7	4	18	4
5	Czerwonak	1	17	5	23	5
6	Suchy Las	2	10	14	26	6
7	Duszniki	19	2	13	34	7
8	Kaźmierz	13	11	11	35	8
9	Kołaczkowo	20	6	12	38	9
10	Nekla	6	12	20	38	9
11	Kleszczewo	18	20	2	40	10
12	Nowe Miasto	12	8	25	45	11
13	Zaniemyśl	11	15	19	45	11
14	Krzykosy	9	13	27	49	12
15	Granowo	21	22	8	51	13
16	Brodnica	14	28	10	52	14
17	Kamieniec	26	8	18	52	14
18	Obrzycko	8	16	28	52	14
19	Kiszkowo	23	14	17	54	15
20	Dominowo	25	27	3	55	16
21	Kuślin	16	23	16	55	16
22	Gniezno	27	5	24	56	17
23	Grzypsko Wielkie	15	21	21	57	18
24	Mieścisko	17	18	22	57	18
25	Kwilcz	10	25	23	58	19
26	Łubowo	24	19	15	58	19
27	Niechanowo	28	24	7	59	20
28	Mieleszyn	22	26	26	74	21

ciąg dalszy tabeli 5

1	2	3	4	5	6	7
B. GMINY Z SIEDZIBĄ WŁADZ W MIEŚCIE						
1	Września	2	1	6	9	1
2	Śrem	5	3	1	9	1
3	Środa Wlkp.	7	2	2	11	2
4	Swarzędz	1	5	8	14	3
5	Szamotuły	10	4	5	19	4
6	Nowy Tomyśl	3	14	4	21	5
7	Oborniki	9	10	3	22	6
8	Opalenica	11	9	9	29	7
9	Buk	14	6	10	30	8
10	Grodzisk	13	16	7	36	9
11	Książ Wlkp.	4	20	13	37	10
12	Mosina	6	25	11	42	11
13	Kostrzyn	16	11	17	44	12
14	Czempiń	24	8	14	46	13
15	Murowana Goślina	8	26	12	46	13
16	Stęszew	18	12	20	50	14
17	Pniewy	21	13	19	53	15
18	Pobiedziska	12	19	26	57	16
19	Kórnik	17	17	25	59	17
20	Sieraków	15	29	16	60	18
21	Czerniejewo	19	18	24	61	19
22	Ostroróg	25	15	21	61	19
23	Kłecko	28	7	27	62	20
24	Wielichowo	29	22	15	66	21
25	Rakoniewice	23	28	18	69	22
26	Dolsk	27	21	23	71	23
27	Lwówek	26	24	22	72	24
28	Miłosław	20	23	29	72	24
29	Skoki	22	27	28	77	25

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wydruków komputerowych analizy czynnikowej, jak w tab. 2 - 4.

rolniczą można uznać za wiodącą lub równorzędną z działalnością pozarolniczą. Tak było np. w gminach: Września, Środa Wielkopolska czy Śrem (por. tab. 5), gdzie oba rodzaje zatrudnienia odgrywały podobną rolę w kształtowaniu przemian cywilizacyjnych. Potwierdza to także sumaryczna skala rozwoju gmin sporządzona na podstawie sumy rang wcześniej omówionych czynników. Odpowiednie skale skonstruowano dla gmin z siedzibą władz na wsi i w mieście (uznano, że gminy, dla których suma rang była mniejsza lub równa 30, osiągnęły wysoki poziom przemian cywilizacyjnych; suma rang mieszcząca się w przedziale między 30 a 60 - to poziom średni; poziom niski odpowiadał sumie rang większej od 60). Najwyższą pozycję osiągnęły na tej pierwszej gminy: Tarnowo Podgórne i Komorniki; na drugiej - Września i Śrem (por. tab. 5 oraz ryc.4). Oznacza to, że dystans cywilizacyjny w tych gminach w stosunku do Wzorców miejskich był stosunkowo najmniejszy. Z kolei największy był on w gminach zajmujących ostatnie pozycje: w Mieleszynie oraz w Miłosławiu i Skokach.

Przestrzenna analiza upoważnia do stwierdzenia, że osiągnięty poziom przemian cywilizacyjnych w Poznańskim w 1989 r. można uznać za relatywnie

wysoki bądź średni. W przedziale tym lokowało się prawie 83% gmin. Potwierdziło się po raz kolejny, że gminy o wyraźnej dominacji procesów cywilizacyjnych to gminy sąsiadujące z Poznaniem oraz będące w przeszłości siedzibami władz powiatowych. Gminy charakteryzujące się największymi niedostatkami cywilizacyjnymi występowały na obrzeżu województwa, szczególnie w jego północno-wschodniej i zachodniej części.

Na podstawie przeprowadzonych badań można sformułować kilka uogólnień. Procesy przemian cywilizacyjnych przebiegały najwolniej w gminach, w których podstawą utrzymania ludności było wyłącznie rolnictwo. Dominujący w niektórych rejonach województwa odsetek ludności zatrudnionej w rolnictwie, na skutek relatywnie niskich dochodów uzyskiwanych z tej działalności, wpływał niekorzystnie na postęp procesów cywilizacyjnych. Stosunkowo najwyższą dynamiką przemian cywilizacyjnych w skali województwa cechowały się gminy będące w przeszłości ośrodkami powiatów lub tworzące strefę podmiejską Poznania. Czynnikiem odległości od centrum rynku lokalnego w wysokim stopniu determinował więc przemiany cywilizacyjne. Poziom wyposażenia mieszkań w urządzenia techniczne był w gminach województwa poznańskiego na ogół wyższy niż wskazywałyby na to aktywność produkcyjna w rolnictwie. W gminach o najwyższej produkcji rolniczej zachodziła zbieżność pozycji gmin na skali warunków materialnych i aktywności produkcyjnej. W pozostałych wystąpiła dysproporcja, którą w istotnym stopniu niwelowały dochody płynące z zatrudnienia poza rolnictwem.

DETERMINANTS OF ECONOMIC GROWTH OF COMMUNES IN THE POZNAŃ PROVINCE

S u m m a r y

The author distinguished three major factors responsible for civilizational transformations in the communes of Poznań Province: the level of actual living conditions, the degree of productive activity of households, and the level of technical equipment of households. The analysis has led the author to the following generalizations: (1) civilizational transformations were the least intensive in the agricultural regions; (2) the highest level of civilizational transformations was found in communes located near Poznań and in the communes which previously housed local administration of medium level (abolished in 1975); and (3) the level of technical equipment of households in the Poznań Province was usually higher than the level to which the productive activity in agriculture would indicate.